

ЦЕРКОВНЕ ПОКАРАННЯ «ЄПИТИМІЯ» ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛІВ І ПРИЧТУ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ — СЕРЕДИНА 50-х рр. ХІХ ст.)

В статті на основі документальних і архівних матеріалів, публікації періодичних видань розкрито питання про застосування єпитимії – одного з церковних покарань для церковного кліру всіх рангів, яке застосовувалось, починаючи з часів становлення та розвитку християнської церкви в усіх її патріархіях, зокрема й у Російській православній церкві і її єпархіях.

На численних прикладах з життя Подільської православної єпархії зазначеного періоду, використовуючи матеріали державних архівів Хмельницької і Вінницької областей, автор аргументовано розкриває причини та результати застосування церковними ієрархами такого покарання для священників, монахів, дияконів, паламарів, псаломщиків і інших представників церковного кліру як єпитимія.

Також виявлено та проаналізовано такі види єпитимії як самовільні від'їзди священнослужителів із приходів, побиття дворян, непослух вищому начальству, порча Святих Дарів, грубість, н'янство, таємне проведення церковних таїнств поза церквою, невідача біглих поміщицьких селян, побої селян і причту, домагання плати за проведення релігійних обрядів, незаконне застосування вогнепальної зброї та ін.

Ключові слова: церковні покарання, єпитимія, Подільська єпархія, священнослужителі, парафії, монастир.

Актуальність проблеми та стан її дослідження. Конфесійна політика російського самодержавства кінця ХVІІІ – 50-х рр. ХІХ ст. була спрямована на реалізацію імперського курсу про інкорпорацію Правобережжя і Подільського краю на засадах, взірцях, стандартах та правилах царського уряду та держави, зокрема й щодо уніфікації і повного одержавлення церковно-релігійного життя в регіонах. Дослідники різних періодів, особливо останнього часу, враховуючи масштабні зміни, що відбулися на межі ХІХ-ХХІ ст. в усіх сферах соціально-економічного, суспільно-політичного та духовно-культурного життя на теренах України та краю, зумовили підвищений інтерес до минулого православної церкви, яка залишається невід'ємною частиною історії нашої держави упродовж всього останнього тисячоліття. На всіх етапах суспільного поступу ця духовна інституція відіграла визначальну роль у розвитку української нації і української державності. Нині ця роль є одним

із важливих чинників нашої незалежності і цивілізаційного входження у світову спільноту.

Поділля здавна вирізнялося глибокими традиціями поліетно-конфесійності зі значним впливом не лише православної, а й римокатолицької, уніатської та іудейської конфесій. На жаль, комплексне дослідження проблем становлення православ'я в Подільському регіоні, що увійшов до складу Російської імперії після другого поділу Речі Посполитої, зокрема й із досліджуваної проблеми, в українській історіографії не проводилось. Найменш вивченим виявився період функціонування православної церкви з кінця XVIII – до 50-х р. XIX ст. Сам у цей час церковно-релігійне життя зазнало істотних інституційних, канонічно-юрисдикційних, етноконфесійних змін, що надає зазначеній проблемі ще більшої актуальності.

Окремі аспекти досліджуваного питання висвітлювались у працях Т. Барсова, М. Гогоцького, А. Карташова, І. Милованова, М. Суворова, П. Вікула, С. Рункевича, В. Федорова, В. Ципіна, М. Нікольського, А. Ровінського, О. Миханчука, В. Смолінського, А. Філіюка, А. Трембіцького та ін.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, детального вивчення і аналізу проблеми церковних покарань, зокрема й епитимії в Подільській православній єпархії зазначеного періоду, не проводилось. Окремі дослідження Т. Барсова «Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по Ведомству православного исповедания», М. Гогоцького «Духовенство Подолии конца прошлого [25] и первой половины текущего [4] столетий», М. Суворова «Курс церковного права» і «О церковных наказаниях», А. Філіюка «Духовно-релігійне життя Поділля на межі XVIII-XIX ст.», В. Ципіна «Курс церковного права», автора цієї статті тощо лише окреслювали деякі аспекти проблеми, однак детально питання не висвітлювалось.

Епитимія (грец. – заборона) – церковне покарання мирян, ченців і священнослужителів та церковнослужителів за порушення церковних приписів і законів. Призначається духовними судами, священником-духівником або приймається на себе самими віруючими. Інша назва – покута. Дисциплінарний порядок таких та інших церковних покарань прийшов на Русь із Візантії, після прийняття християнства. До епохи Петра I, який ліквідував патріаршество в Російській імперії, вся повнота влади щодо накладання різних покарань належала архієреям, які могли згідно з церковними канонами накладати епитимії і навіть анафему (прокляття, відлучення від церкви). В синодальний період РПЦ церковні покарання згідно Першого Духовного регламенту накладались єпархіальними архієреями, а також священниками-духівниками. Це стосувалося покарань аж до анафemi за тяжкі злочини (вбивства, самогубство, засудженим до смертної кари, втопленикам, розбійникам тощо) і до різного роду епитимій (тимчасове відлучення від богослужіння, здійснення певної кількості поклоніння протягом якогось періоду, читання богослужбових книг, відлучення від сповіді і причастя, за перелюбство, кровозмішання тощо).

Важливим важелем Подільської єпархіальної влади у здійсненні тотального контролю за діяльністю парафіяльного духовенства були церковні покарання недбайливих священиків і причетників. Найчастіше епитимії, або епітимії [36, с.52-53], тобто церковне покарання за гріхи духовних осіб, були пов'язані з позбавленням сану та заборонаю священослужіння [40, с.398]. Якщо сану позбавляли за канонічні некримінальні провини, то такі особи залишалися в духовному відомстві на нижчих посадах дяків, паламарів, церковних сторожів тощо. Коли ж священик не виконував приписів духовного суду і продовжував священослужіння, то він піддавався анафемі [39, с.25], тобто повному відлученню від церковного спілкування. Винуватець міг бути постриженим у монахи, але без права повторної хіротонії, тобто рукопокладення [37, с.365]. Водночас він втрачав всі чини і нагороди й на сім років позбавлявся права на в'їзд у столичні міста та від дванадцяти до двадцяти років – обіймати виборні громадські посади [40, с.400].

Священнослужителів найчастіше карали штрафами від двох до десяти рублів сріблом за самовільний від'їзд з парафії більше як на 15 верст, а за повторний непослух – позбавленням сану [40, с.402]. Такі покарання отримали священик І. Базалицький з містечка Сальниці Летичівського повіту за самовільну поїздку до м. Києва, священики М. Немировський і Г. Кузьминський із сіл Івон і Гречана Літинського повіту за поїздку у Волинську єпархію [16, арк.5-10], священик К. Шпачинський із с. Липівка Проскурівського повіту за самовільний від'їзд [35, арк.3], священик О. Зубицький із с. Боришківці Кам'янецького повіту за побиття дворянина В. Крушельницького [11, арк.1-2]. В архівах зберігаються окремі справи по духовних правліннях єпархії щодо подібних випадків [6, арк.1-52].

Священик П. Танасевич з с. Лозове Могилівського повіту був двічі покараний за проведені обряди вінчання осіб римо-католицького віросповідання [3, арк.1-10] і поховання покійниці М. Гаврилюк біля стін церкви [15, арк.2]. Окрім того, священнослужителів карали за нанесення побоїв і образ причетникам, за допущення до псування Святих Дарів, за непослух своєму вищому начальству, грубість і пияцтво, службове недбалство, обман і нахабство тощо [1, арк.1-32].

Набагато суворіше покарання призначалося духовенству, яке переховувало у себе селян-втікачів від поміщиків. Священики К. Яновський з с. Пархомівці Летичівського повіту [32, арк.1-2] та А. Голінкевич із с. Чеботарки Ямпільського повіту [33, арк.1-3], багато священиків Вінницького повіту [1, арк.1-32] були оштрафовані нижніми земськими судами по 100 рублів асигнаціями кожний.

Особливу категорію складали священики, які таємно здійснювати церковні таїнства в оселях, на квартирах та інших місцях: перший раз їх карали штрафом у десять рублів сріблом, вдруге – позбавляли священницького чину [34, арк.1-22]. Деякі покарання призначалися священикам за використання праці причетників у їхньому господарстві [5, арк.1-11], а також за використання на роботі осіб неправославного віросповідання [8, арк.1-11].

Протягом першої половини XIX ст. Св. Синод і відповідно єпархіальні консисторії та духовні правління кілька разів видавали укази та розпорядження щодо вимагань священиками плати за проведення релігійних обрядів. Така практика продовжувалася протягом досліджуваного періоду. Як свідчить аналіз архівних матеріалів, священик А. Сваричевський із с. Слободо-Ободовки Ольгопільського повіту вимагав за треби значні суми або відпрацювання на його землі [19, арк.125, 141]. За висновками комісії, священика перевели в іншу парафію і суворо попередили, що при повторенні подібного він буде позбавлений духовного чину. Подібне чинили священики м. Мурафи Ямпільського повіту [25, арк.5], в парафіях Могилівського повіту [4, арк.1-19], а благочинний третього округу Балтського повіту М. Лозинський вимагав плату не тільки за релігійні обряди від парафіян, але й від підлеглих йому священиків [27, арк.1-3]. Заборонялось духовенству займатися збором коштів і під час проведення ярмарків та торгів [7, арк.1-14].

Єпископ Подільський і Брацлавський Євсей, виконуючи черговий імператорський указ від 1852 р., з цього приводу наказав консисторії і духовним правлінням на місцях ще раз суворо попередити священнослужителів, зважаючи на забезпечення їх посадовими окладами, про необхідність безкоштовно відправляти найважливіші християнські треби: молитву після народження, хрещення, сповідь, причастя, шлюб, елеєосвячення, поховання і приєднання до православ'я іновірців; винуватці цього будуть суворо покарані». Вимагав, щоб кожний парафіяльний священик дав письмову розписку щодо недопущення подібних випадків у майбутньому [10, арк.2; 5; 10, арк.127].

Церковні покарання стосувалися й таких провин духовенства, як пияцтво та побої селян. У першому випадку справи розглядав духовний суд. Так, наприклад, священика А. Мигаєвича з с. Лисківці Ушицького повіту за постійне пияцтво, крадіжки і бійки покарали на декілька місяців виправних робіт у монастирі [17, арк.1-20], а священики М. Прасицький з с. Новоселиці Брагільської Вінницького повіту і А. Брицький із с. Стиранівки Кам'янецького повіту, які через пияцтво часто зривали богослужіння в недільні і святкові дні, за рішенням суду несли епітимію у Коржовецькому монастирі [18, арк.31-32] та архієрейському домі [12, арк.1-20].

Як свідчать архівні матеріали, подільське сільське духовенство в багатьох випадках жорстоко поводилось з мирянами, яких примушували обробляти церковну землю, виконувати інші церковні повинності. Зокрема священик С. Людкевич із с. Свинне Летичівського повіту, незважаючи на те, що селяни працювали на його угіддях у жнива і одночасно будували кам'яну церкву, примушував їх будувати житловий будинок [14, арк.2-3]. Подібне свавілля чинили священики с. Северинівки Ольгопільського [23, арк.2; 7], с. Сальнове Гайсинського [21, арк.4-6], с. Кукум Ольгопільського [28, арк.1-4], с. Сосинки Вінницького [26, арк.1-8] повітів.

Від священиків не відставали і причетники. Пааамар Н. Колтуновський із с. Соколівки Ольгопільського повіту вчинив жорстоку розправу над селянином І. Кордонцем і його дружиною, за що

був відправлений на безстроковий термін в архієрейський дім [22, арк.2; 24]. За те, що відставний солдат А. Тислюк працював в єврея на городі, дяк С. Дрезницький із м. Меджибожа Летичівського повіту, перебуваючи в нетверезому стані, застосував до нього грубу фізичну силу, за що два місяці відбував церковне покарання в Коржовецькому монастирі [20, арк.1-5; 102].

За нашими підрахунками, у 1852 р. у Гранівському монастирі за пиятику несли послух вісімнадцять причетників, у Свято-Троїцькому – одинадцять осіб [29, арк.17-19; 21-23]. Подібні покарання несли церковнослужителі у Вінницькому [31, арк.2-12], Ушицькому [13, арк.3-4; 8-9] та Ольгопільському повітах [30, арк.3-21]. Більшість винуватців із числа причетників відбували елітимії в монастирях. Про їх поведінку, роботу та покавання систематично рапортували в духовну консисторію настоятелі чернецких обителей Подільського регіону [24, арк.1-11].

Священнослужителі та причетники також несли церковні покарання за те, що користувалися вогнепальною зброєю. Так, наприклад, у Вінницькому духовному управлінні з 1822 по 1837 р. постійно займалися цією проблемою, хоча значних результатів не досягли [2, арк.1-76]. У зв'язку з тим, що деякі священники і інші духовні особи Подільської єпархії всупереч чинному законодавству мали в себе рушниці, захоплювалися полюванням, брали зброю в дорогу духовна консисторія направила відповідні укази в місцеві духовні правління з вимогою негайно вилучити зброю у церковників і покарати їх, перевірити також наявність рушниць в учнів семінарії тощо. Розпорядження єпископа Євсевія щодо зброї було старанно виконано [9, арк.2].

Духовна влада не тільки визначала церковне покарання для священників і причетників, але й дбала про майбутню долю тих, хто позбавлявся чину або духовного звання «визначати людей здібних – на військову службу, а нездібних – на казенні заводи в майстри...» [38, с.208].

Водночас епитимії і церковні покарання призначались світським особам з різних станів суспільства, враховуючи соціальний статус засудженого і посаду, яку він обіймав. Так, особам шляхетного походження набагато рідше призначали публічну епітимію. Підставою для цього були звернення до духовних і місцевих органів самоврядування – дворянських зібрань, міських магістратів тощо. За чинним законодавством, попередню епітимію призначали палати кримінального суду, які направляли справи засуджених до консисторії і правлячого архієрея для остаточного вердикту. Таке призначення церковного покавання кримінальними судами на основі державних законів не можна не визнати явищем, шкідливим для Церкви [40, с.210].

Епитимії за різні провини для інших суспільних верств (селян, міщан, купців, військових) призначалися на термін від декількох днів до декількох тижнів, місяців і навіть років у монастирях, архієрейському домі в священницькому господарстві тощо. Церковному покаранню за скоєні злочини – крадіжки, бійки, пере-

люби, пияцтво – підлягали особи обох статей, а також підлітки [40, с.210]. У Немирівському дівочому монастирі за розпусту відбували послушництво 13 жінок – вихідців з міщан, селян, рекрутських сімей [33, арк.12-14].

Влада Подільської єпархії організовувала та контролювала роботу духовенства у дусі імперських правил, вимагаючи неухильного дотримання церковних канонів Російської православної церкви згідно з інкорпораційною та конфесійною політикою царського самодержавства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької області), ф. 506, оп. 1, спр. 58, 3 арк.
2. Держархів Вінницької області, ф. 506, оп. 1, спр. 126, 76 арк.
3. Держархів Вінницької області, ф. Д-513, оп. 1, спр. 3, 10 арк.
4. Держархів Вінницької області, ф. 513, оп. 1, спр. 138, 19 арк.
5. Держархів Вінницької області, ф. 513, оп. 1, спр. 174, 11 арк.
6. Держархів Вінницької області, ф. Д-604, оп. 1, спр. 32, 114 арк.
7. Держархів Вінницької області, ф. Д-606, оп. 1, спр. 9, 14 арк.
8. Держархів Вінницької області, ф. 789, оп. 1, спр. 85, 11 арк.
9. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області), ф. 315, оп. 1, спр. 396, 7 арк.
10. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 397, 203 арк.
11. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 405, 17 арк.
12. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 472, 24 арк.
13. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 3022, 13 арк.
14. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 2639, 10 арк.
15. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5112, 20 арк.
16. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5116, 11 арк.
17. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5155, 20 арк.
18. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5156, 36 арк.
19. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5199, 144 арк.
20. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5217, 120 арк.
21. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5218, 63 арк.
22. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5219, 25 арк.
23. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5220, 124 арк.
24. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5241, 11 арк.
25. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5242, 56 арк.
26. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5274, 11 арк.
27. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5295, 154 арк.
28. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5316, 77 арк.
29. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5347, 47 арк.
30. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5344, 24 арк.
31. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5345, 13 арк.
32. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5364, 19 арк.
33. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 5365, 21 арк.
34. Держархів Хмельницької області, ф. 739, оп. 1, спр. 1, 22 арк.
35. Держархів Хмельницької області, ф. 739, оп. 1, спр. 2, 9 арк.
36. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
37. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
38. Суворов Н.С. О церковных наказаниях: Исследования по церковному праву / Н.С. Суворов. – СПб. : Тип. и хромолит. А. Траншеля, 1876. – 346 с.

39. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства / В.М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.
40. Цыпин В. Курс церковного права: учеб. пособ. / В. Цыпин. – Клин : Изд-во фонда «Христианская жизнь», 2002. – 704 с.

Ю. И. Блажевич

Церковное наказание «епитимия» и его применение к священнослужителям и притчу в Подольской губернии (конец XVIII – середина 50-х гг. XIX ст.)

В статье на основании документальных и архивных материалов, публикаций периодических изданий раскрыт вопрос о применении епитимии – одного из церковных наказаний для церковного клира всех рангов, которое применялось, начиная с первых времён становления и развития христианской церкви во всех её патриархиях, в частности и в Российской православной церкви и её епархиях.

На многочисленных примерах из жизни Подольской православной епархии указанного периода, используя материалы государственного архива Хмельницкой и Винницкой областей, автором аргументировано показано причины и результаты применения церковными иерархами такого наказания для священников, монахов, дьяконов, пономарей, псаломщиков и других представителей церковного клира как епитимии.

Автором также определено и проанализировано такие виды епитимии как самовольные отъезды священнослужителей из приходов, избивание дворян, непослушание высшему начальству, порча Святых Даров, грубость, пьянство, тайное проведение церковных таинств вне церкви, невыдача безглых помещичьих крестьян, побои крестьян и причетников, домогательство платы за проведение религиозных обрядов, незаконное пользование огнестрельного оружия и др.

Ключевые слова: церковные наказания, епитимия, Подольская епархия, священнослужители, приходы, монастырь.

J. Blajevic

«Penance» Church Punishment and its Application for Priests and Clergy Team in Podillia region (end of XVIII – mid 50s of XIX century)

The article is based on documentary and archival materials, publications and periodicals and highlights the issues concerning the application of penance – one of religious punishment for church clergy of all ranks, which was used since the first time of the formation and development of the Christian church in all its Patriarchate, including the Russian Orthodox Church and its dioceses.

Based on numerous examples taken from the materials of the Khmelnytsky and Vinnytsya Regions State Archives about the life of Podillia Orthodox Diocese during the given period, the author proved the reasons for and consequences of such punishment for priests, monks, deacons, sexton, psalms readers and other members of the church clergy as penance.

The author also defines and analyzes such kinds of penance as unauthorized departures from the parish clergy, the nobility assault, disobedience to higher superiors, damage of Holy Sacrament, rudeness, drunkenness, secret exercise of sacraments outside of the Church, harboring fugitive peasants from landlords, beating peasants and clerks, demanding payment for holding religious ceremonies, the illegal use of firearms and other.

Key words: church punishment, penance, Podillia Diocese, clergy, parish, monastery.

Отримано: 09.09.2015